

ՆՈՐ ԵՎ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՈՒՄՅԱՆ ՄԵԼԻՆԵ

(ՀՅԹԻ)

ՀԱՅԵՐԻ ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ. ԵՐԵՔ ՄԱՀԱՊԱՏԻԺ

Թեև ժամանակակից Թուրքիան շարունակում է ժխտել Մեծ Եղեռնի փաստը, այնուամենայնիվ, անհերքելի իրողություն է, որ Հայոց ցեղասպանությունն առաջինը դատապարտած երկիրը հանդիսանում է հենց ինքը՝ Օսմանյան կայսրությունը: Խոսքը վերաբերում է 1919-1920թթ. Ստամբուլի Ռազմական արտակարգ ատյաններում տեղի ունեցած 29 տարբեր դատական գործերին, որոնք բոլորն էլ հարուցվել էին հայերի տեղահանության և կոտորածների մեղադրանքով:

Դատավարությունների արդյունքում ընդունվել է ընդհանուր թվով 16 մահապատժի դատավճիռ, որից 13-ը՝ առանց ամբաստանյալների ներկայության (դատապարտյալները փախուստի մեջ էին գտնվում): Դատավարությանը ներկա գտնվող և մահապատժի ենթարկված դատապարտյալները հետևյալ անձիք էին. Բողազլյանի գավառապետ, Յոզղատի գավառապետի տեղակալ Մեհմեդ Քեմալը (Յոզղատի դատավարություն), Երզնկայի ժանդարմերիայի հրամանատար, Հայրան Բաբա մականունը կրող Հաֆիզ Աբդուլլահ Ավնին (Երզնկայի դատավարություն), Բաբերդի կառավարիչ, հետագայում՝ Ուրֆայի գավառապետ Բեհրամզադե Նուսրեթը (Բաբերդի դատավարություն):

Հայերի տեղահանության և կոտորածների մեղադրանքով հարուցված առաջին դատական գործը վերաբերում էր Յոզղատ գավառին: Դատավճիռը կայացվեց 1919 թվականի ապրիլի 8-ին, համաձայն որի ամբաստանյալներից Քեմալը դատապարտվեց մահվան, իսկ ժանդարմերիայի պետ Թեվֆիկը՝ տասնհինգ տարվա տաժանակիր աքսորի: Դատավճռում քերված մեղադրական ապացույցները վկայում էին Քեմալի դաժանության և հայերին իսպառ բնաջնջելու մտադրության մասին: Այսպես օրինակ՝ նշվում էր, թե հայությանը կոտորելու նպատակով Քեմալը ոտքի էր հանել ոչ միայն իր

տրամադրության տակ գտնվող սանջակի, այլև բոլոր մահմեդականներին էր դիմել հայ ժողովրդին իսպառ ոչնչացնելու կոչով²:

Պետք է նշել, որ Մեհմեդ Քեմալը հայտնի էր հայերի նկատմամբ իր առանձնահատուկ ատելությամբ: Յոզղատի դատավարության ընթացքում կատարված բացահայտումների համաձայն՝ հայոց վայրագ կոտորածների թատերաբեմներից մեկը դարձած Քեյլեր գյուղ այցելությունից հետո Քեմալը հայտնել էր իր կնոջը, թե թատրոն էր գնացել և «վայելել» այդ սարսափազդու տեսարանները³:

Քեմալը մահվան դատապարտվեց կայսերական քրեական օրենսգրքի 170-րդ և 171-րդ հոդվածների հիման վրա: Դատավճիռն ամսիջապես վավերացվեց սուլթան Մեհմեդ 6-րդ Վահիդեդդինի կողմից: Քեմալը կախաղան բարձրացվեց 1919թ. ապրիլի 10-ին Ստամբուլի Բայազետ հրապարակում⁴:

Մահապատժի արարողությունն իրականացվեց տարօրինակ կերպով: Օրենքի համաձայն՝ կախաղանի դատապարտվածը մահապատժի էր ենթարկվում մախքան արևածագը, դատապարտյալի մարմինը հրապարակում էր մնում ևս 5-6 ժամ, որից հետո՝ անշուք կերպով թաղվում: Մինչդեռ Քեմալի մահապատժին ի կատար ածվեց կեսօրից հետո: Արարողությանը ներկա էին բարձրաստիճան պաշտոնյաներ և հոծ բազմություն: Մահապատժից հետո Քեմալի դիակը դրվեց Բայազետի մզկիթի վացարանում. անթույլատրելի գործողություն՝ մահապատժի դեպքում⁵:

1919 թվականի ապրիլի 11-ին մեծ շուքով կազմակերպվեց Քեմալի թաղումը, որին մասնակցում էր ավելի քան 10.000 ցուցարար⁶: Ոճրագործը հռչակվեց «տոգզային մահատակ»⁷: Վերոնշյալ իրադարձությունները վկայեցին, որ երիտթուրքերը դեռ շարունակում էին որոշակի ուժ ներկայացնել:

Երզնկայի դատական գործը հարուցվել էր «տեղահանության ընթացքում հայերի սպանությունների և բնաջնջման» (katl ve imha), ինչպես նաև՝ հայերի ունեցվածքի կողոպտման (mallaryny yađma eyledikleri) մեղադրանքներով⁸:

Շեշտենք, որ ի տարբերություն մյուս դատավարությունների՝ Երզնկայի դատավճռում օգտագործվում էր ոչ թե taktıl (կոտորած), այլ՝ imha (բնաջնջում) բառը:

Երզնկայի դատավճռով, կայսերական քրեական օրենսգրքի 170-րդ և զինվորական քրեական օրենսգրքի 171-րդ հոդվածներով հեռակա կարգով մահապատժի դատապարտվեցին Երզնկայի պատգամավոր Մաղըրզադե Հալեթը, ավագակապետ Քըրմե Յուսուֆը և Երզնկայի ոստիկանության ենթասպա Արսլանը⁹:

Երզնկայի ոստիկանության հրամանատար Հաֆըզ Արդուլահ Ավնիի ներկայությամբ անցկացված դատաքննության արդյունքում վերջինիս

նկատմամբ մահվան դատավճիռ կայացվեց, որն ի կատար ածվեց 1920թ. հուլիսի 22-ին:

1920թ. հուլիսի 20-ին մահվան դատավճիռ կայացվեց նաև Բաբերդի կառավարիչ Բեհրամզադե Նուսրեթի նկատմամբ, որը նույնպես ներկա էր դատավարությանը: Մահապատիժն ի կատար ածվեց 1920 թվականի օգոստոսի 5-ին Բայազետ հրապարակում¹⁰: Բաբերդի դատավճռում նշվում էր հետևյալը. «...քաղաքական վայրերում մեջ տեղի ունեցած ռդրերգական ջարդերում շուրջ մինչև հիմա Պատերազմական ատեանեն կողմէ կատարուած դատավարութեանց եզրակացութիւնը եղած է այն, թէ յիշեալ ժհրները մախ եւ առաջ Իթթիհատ եւ Թերազզը ճեմիյէթին (ընկերության Մ.Ա.) Ընդհանուր Կեդրոնին մեջ կանխամտածուած եւ որոշուած են»¹¹: Բաբերդի դատավճռում ընդգծվում էր նաև այն փաստը, թե մեղադրյալ Բեհրամզադե Նուսրեթը կազմակերպել էր 20.000 հայերի կոտորածը, որից հետո նրա պաշտոնը բարձրացրել էին¹²: Դատապարտյալը մահապատժի ենթարկվեց 1920թ. օգոստոսի 5-ին¹³:

1920թ. նոյեմբերի 8-ին տարօրինակ իրադարձություններ տեղի ունեցան. ձերբակալվեցին Բաբերդի դատավճիռն արձակած դատավորները: Նրանց դեմ հարուցվեց քրեական գործ՝ Բեհրամզադե Նուսրեթին մահվան դատապարտելու կապակցությամբ: 1921թ. հունվարի 5-ին դատավոր Մուստաֆա փաշան և դատավճիռը ստորագրած մյուս դատավորները դատապարտվեցին 3 ամիս ազատազրկման¹⁴:

Թուրքերը ոչ միայն հետևողական չէին հայերի կոտորածների պատասխանատուներին բացահայտելու և դատապարտելու խնդրում, այլև ազատազրկում էին 20.000 հայի բնաջնջման պատասխանատուին մահվան դատապարտած դատավորներին:

Այսպիսով, մեկ ու կես միլիոն հայության ոչնչացման համար մահապատժի ենթարկվեց ընդամենը 3 հոգի: Ակնհայտ է, որ թուրքական ռազմական արտակարգ ատյանների դատավորները մահվան դատավճիռ արձակելիս առավել շռայլ էին փախուստի մեջ գտնվող մեղադրյալների հանդեպ:

Ինչպես վերը նշեցինք, Յոզղատի դատավարությունն առաջինն էր հայերի տեղահանության ու կոտորածների մեղադրանքով հարուցված դատական գործերի շարքում, և Մեհմեդ Զեմալի մահապատժի նպատակը միջազգային հասարակական կարծիքի առջև արդարադատ երևալու ցանկությունն էր: Իսկ Հաֆիզ Աբդուլլահ Ավնիի և Բեհրամզադե Նուսրեթի դատավճռերն արձակվեցին Սևրի դաշնագրի կնքման նսխօրեին և հաղթանակած տերությունների դիրքորոշումը մեղմելու նպատակ էին հետապնդում:

MELINE ANUMYAN
(MIAG)

**COURT PROCESSES OF DEPORTATION AND MASSACRES
OF ARMENIANS:
THREE EXECUTIONS**

Although modern Turkey continues to deny the fact of the Armenian Genocide, it cannot be refuted that the Ottoman Empire was effectively the first state to condemn the Genocide of Armenians. In 1919-1920 Istanbul Military Tribunals carried out 29 court processes all of which were initiated on charges of deportation and massacres of Armenians. These trials resulted in 16 verdicts of death penalty, of which 13 verdicts were issued in absence of the convicted. The other three convicted were:

1. Mchmed Kemal, the Governor of Boghazlian (Yozghat trial),
2. Hafiz Abdullah Avni, Chief of Erzindjan Police Departement (Erzindjan trial),
3. Behramzade Nusret, Governor of Bayburt, later governor of Urfa (Bayburt trial).

The prompt execution of Mehmed Kemal following Yozghat trial, which marked the start of 29 trials, had its main purpose to impress the international opinion. The other two executions were carried out just before the signing of the Sevre Agreement and had their puprose to influence the positions of the Ally states.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. 1. Taner Akçam, Ermeni tabusu aralanyken dialogtan başka çözüm var mı?, Ystanbul, 2000, s. 93
2. Հայերի ցեղասպանությունը ըստ երիտրուրքերի դատավարության փաստաթղթերի (առաջարանը, քարգմանությունը և ծանոթագրությունները՝ Ա.Հ. Փափազյանի), Երևան, 1989, էջ 165:
3. Микаелян В.А. (отв. ред.), Геноцид-преступление против человечества (Материалы I Московского Международного Симпозиума 18-19 апреля 1995 г.); Дадряи В., Обзор материалов турецкого военного трибунала по обвинению в геноциде армян: характер и значимость четырех основных серий судебного разбирательства, Москва, 1997, с. 27.
4. Танер Акçam, İnsan hakları ve Ermeni sorunu, Imge kitabevi yayınlary, 2002, s. 472.
5. Գրիկէր, Երզղատի հայասպանութեան վաւերագրական պատմութիւնը, Նիւ Եորք, 1980, էջ 330:

6. Նույն տեղում:
7. Արամ Ամսոնյան, Մեծ ոճիրը, Պոսթըն, 1921, էջ 272:
8. Takvim-i Vekayi, N 3917, Mahkumiyet, 31 temmuz, 1336 /1920/.
9. Peyam-i Sabah, Bir canynın idamı 30 temmuz, 1336 /1920/.
10. Taner Akçam, İnsan haklarıve Ermeni sorunu, s. 552.
11. Հայկազն Գ. Ղազարեան, Ցեղասպան թուրքը, Պէյրուս, 1968, էջ 298:
12. Նույն տեղում:
13. Bilâl 'im'ir, Malta sürgünleri, Bilgi yayınları 1985, s. 196.
14. Հայկազն Գ. Ղազարեան, նշվ. աշխ., էջ 301-302: